

Ана Кузмановић Јовановић

ПРЕВОЂЕЊЕ КАО СОЦИО-КУЛТУРНА ПРАКСА¹¹⁸

Преводјење је пракса стара колико и сама цивилизација. Ипак, статус ове делатности као и њених делатника, преводилаца, увек је био подређен самом чину стварања оригиналног дела. Према традиционалном, увреженом ставу, преводиоци су, баш као и преводи, најбољи када су транспарентни, то јест – невидљиви¹¹⁹. То традиционално гледиште успоставља хијерахијски однос између аутора (оригинала) и преводиоца (копије), те преводиоца представља као онога који „изневерава чист изворни текст”¹²⁰. Аустријски писац Томас Бернхард је то сликовито и немилосрдно описао, одговарајући на питање новинара да ли осећа сатисфакцију кад види преводе својих књига:

118 Текст је штампан прилагођена верзија излагања са семинара „Културни трансфер у садашњости”, који је одржан 7.3. 2024. у Институту за европске студије.

119 Lawrence Venuti, *The Translator's Invisibility. A history of translation*, London: Routledge, 2008.

120 Susan Bassnett, *Pokoran ili moćan – novo vrednovanje uloge prevodioca*, у: *Polja*, 460, 46-56 (prevod Predrag Šaponja).

Не, уопште. Забавно је, али нема никакве везе са оним што сте написали, зато што је то књига оног ко ју је превео. Он иде својим путем и његов пут увек избија у први план. Преведена књига уопште не наликује оригиналу. Она је попут леша који је ауто газио све до непрепознатљивости. Ви можете да покупите те остатке, али то ничему више не служи. Преводиоци су нешто ужасно. Они су сиромашни људи који ништа не зарађују за своје преводе, добијају најниже хонораре, скандалозно ниске, како се то каже, а и резултат њиховог рада је ужасан, тако да се то на крају изједначи. Када радите нешто што није ништа, онда и не треба ништа да добијете за то. Зашто би неко уопште преводио, требало би одмах нешто своје да напише, зар не? Превођење је језив начин sluжења¹²¹.

Ако оставимо овај Бернхардов екстремни став по страни, видећемо да се новија перспектива односа аутора и преводиоца ослања на постмодернистичке теорије односа аутора и читаоца, те, позивајући се на Дерида, постулира да „превођење служи како би нас подсетило да не постоји апсолутно значење, нити оригинал који се не би смео довести у питање”¹²². По речима Сузан Баснет:

Последњих година је нарастао отпор сагледавању превођења као изведене, другоразредне активности, паралелно са развојем дисциплине студије превођења и теоретским делом које изно-ва разматра однос моћи између писца и читаоца. Појам смрти аутора неминовно је морао водити

121 Кристина Флајшман, *Разговори са Томасом Бернхардом*, Београд: Ред Бокс (превод са немачког Новак Гуслов), 2020, 111-112.

122 Susan Bassnett, op. cit, 46.

ка смрти оригинала, а када оригинал престане да постоји, ни превод се више не може посматрати као нешто споредно у односу на њега, а преводилац бива ослобођен робовања свемоћном извору¹²³.

Преводилац, дакле, „ослобођен робовања свемоћном извору” преноси значење изворног текста у нови контекст и прилагођава га, на основу својих сопствених искустава, знања и уверења¹²⁴. Овај процес предмет је интересовања, између осталог, критичких студија превођења, дисциплине која даје важан допринос разумевању начина на који дискурси моћи циркулишу у друштву¹²⁵.

Стога, иако је превођење углавном индивидуална активност, важно је да о њој промишљамо у заједници, како академској тако и професионалној, јер је несумњиво у питању пракса са важним друштвеним, културним и политичким последицама. Због тога су скупови попут овог организованог на Институту за европске студије, *Културни трансфер у савремености*, где преводиоци и теоретичари заједно деле своје увиде и праксе, посебно важни. Моја разматрања, заснована на личној преводилачкој пракси али и наставничком искуству у области књижевног превођења, биће фокусирана на представљање ширег друштвеног, културног и политичког контекста у којем се превођење одвија.

Језички проблеми и питања повезана са трансфером из изворног у циљни језик несумњиво су од огромног значаја, и оно су на шта сваки преводилац непосредно обраћа највише пажње. Међутим, превођење није само језички, већ и социо-културни процес који у значајној

123 Исто, 48.

124 Basil Hatim & Ian Mason, *Translator as Communicator*, London: Routledge, 1997.

125 Lawrence Venuti, *op. cit.*

мери доприноси конструкцији дискурса моћи у одређеном друштву¹²⁶. Оно је „облик интеркултурног трансфера, који отвара изворни текст новим читаоцима на новом језику, где ће најчешће бити читан као да је оригинално писан на циљном језику”¹²⁷, у чему и лежи потенцијални утицај (и опасност!) преведеног текста у новој средини. Као што нас историја учи, превођење може бити субверзивно, па чак и опасно по живот – сетимо се само преводиоца Библије, Вилијама Тиндала, који је у XVI веку у Антверпену спаљен на ломачи „због јеретичких преводилачких активности”¹²⁸.

Књижевни преводи (фокусирајмо се на њих) доприносе размени прича, идеја, перспектива, погледа на свет између два језика и две културе. Књижевност, као одраз друштва и људског искуства, носи у себи суштину културе – њене вредности, веровања, историју и колективно памћење. Кроз књижевно превођење, ова културна блага постају доступна читаоцима изван језичких граница оригиналног дела, омогућавајући истраживање различитих културних светова и уважавање различитих књижевних традиција.

Књижевно превођење омогућава и дијалог међу различитим културама, омогућава читаоцима приступ наративима и перспективама који би им иначе били недоступни. Кроз преводе страних аутора упознајемо се са различитим културним нормама, вредностима, искуствима – у питању је огроман потенцијал за развијање емпатије, прихватање другог и другачијег.

126 Овим проблемом бави се савремена интердисциплинарна област, *критичке студије превођења* (вид. ауторе као што су S. Bassnet, M. Baker, G. Toury, L. Venuti).

127 Jeremy Munday, Translation and Ideology, *The Translator*, 13(2), 195-217, 2007, 196.

128 Susan Bassnett, op. cit, 49.

Књижевни преводи такође доприносе формирању књижевног канона у одређеној језичкој заједници. Сетимо се само Дон Кихота, Хамлета, Ане Карењине и безбројних других јунака и јунакиња који су, захваљујући преводима, превазишли оквире националног језика и културе у којој су настали и постали универзална књижевна дела. Међутим, та културна размена готово никада није узајамна нити реципрочна. Увек постоји неравнотежа између такозваних великих и малих језика, књижевности и култура¹²⁹. Та неравнотежа би несумњиво требало да буде предмет одређених културних политика у тзв. малим културама, као што је наша; међутим, то очигледно није случај – довољно је отићи у било коју књижару и видети да је преводне књижевности несразмерно више него српске. Овај утицај превођења на ширење доминантног књижевног и културног канона важна је тема у оквиру савремених постколонијалних студија¹³⁰.

Када промишљамо о преводилачкој пракси, треба да промишљамо, дакле, не само о томе како се преводи, већ и шта се преводи, за кога се преводи, ко бира шта ће се преводити, ко одобрава финалну верзију превода, као и којим дискурсима преводи помажу да буду конструисани и одржани у циљној култури и језику.

Културни трансфер увек представља и селективну апропријацију, присвајање – преводиоци неминовно морају направити одређене изборе, шта ће укључити а шта неће укључити у свој текст; такви избори су ограничени не само тематском или просторно-временском релевантношћу, већ и идеолошки¹³¹. Познат је избор који

129 Наравно, о малим и великим културама говорим само у квантитативним терминима, не квалитативним.

130 Види на пр. Susan Bassnett & Harish Trivedi (eds), *Literary Translation in India*, New Delhi: Sahitya Akademi, 1999.

131 Mona Baker, *Translation and Conflict: A Narrative Account*, London: Routledge, 2006.

је преводиоцима понудио немачки теолог Фридрих Шлајермахер (Friedrich Schleiermacher) још почетком 19. века. Пишући о методама превођења, Шлајермахер их је свео на свега две: преводилац може да се фокусира или на текст, или на читаоца; у првом случају, текст се минимално одваја од изворника, задржавајући особености изворног, страног језика (тзв. *ѿостѿрањивање* или енгл. *foreignization*), док се у другом случају спроводи етноцентрична редукција изворног текста како би се он прочистио од свих страних примеса и одомаћио у циљном језику (*одомаћивање* или енгл. *domestication*)¹³². Преводилачка стратегија којој ће преводилац прибећи зависи од много чинилаца; некада је најважнији доминантан културни модел у циљној култури¹³³, али често превлада лично искуство и доживљај оба језика које има сам преводилац¹³⁴.

Превођење је у критичким студијама дискурса виђено и као процес реконтекстуализације: то је процес који „увек укључује трансформацију, а шта ће тачно бити трансформисано зависи од интереса, циљева и вредносног система контекста [заједнице/ културе] у коју одређени текст бива реконтекстуализован”¹³⁵. Преводиоци

132 Lawrence Venuti, *op. cit.*, 15.

133 Тако је, на пример, у англосаксонској преводилачкој традицији уобичајено одомаћивање превода. Закони тржишта, културни империјализам, само су неки од разлога за ове тенденцију (вид. Lawrence Venuti, *op. cit.*).

134 Као пример из сопствене преводилачке праксе, могу навести проблем превођења романа Жозеа Сарамега и његове специфичне синтаксе, као и редукване употребе интерпункције, која често није у складу са правописом португалског језика, али је есенцијалан елемент његовог особеног стила, јер намеће читаоцу специфичан ритам читања који је неопходно усвојити за правилно разумевање пишчеве поруке.

135 Theo Van Leeuwen & Ruth Wodak, *Legitimizing Immigration Control: A Discourse-Historical Analysis. Discourse Studies*, 1(1), 83-118, 1999, 96. Како, на пример, преводити небинарни језик, који српски стандардни језик још увек не препознаје? Одговор ће

су, као и писци, идеолошки агенси зависни од дискурзивног поретка који утиче на њихов рад, те стога превод можемо посматрати као самосталан текст који, као и сви текстови/ дискурси који циркулишу у одређеном друштву, рефлектује интересе одређене културе или групе.

Преводиоци, дакле, нису пуки проводници језика, већ доносе одлуке и праве изборе који могу имати значајан утицај на то како ће преведен текст функционисати и бити примљен у другој култури. Ти избори су неодвојиви од динамичног односа моћи и идеологија присутних у оба језика и културе, како изворном тако и циљном¹³⁶.

Мислим да је ова питања социополитичког и историјског контекста продукције и рецепције текстова важно отворити и у српској преводилачкој заједници, како академској тако и професионалној. Који је то идеолошки контекст у којем се данас одиграва књижевна и преводилачка продукција и рецепција? Без сумње, то је неолиберални капитализам и његова логика и етика тржишта¹³⁷ које доминантно устројавају и овај сегмент социо-културног живота. Тржишна логика одређује шта ће се преводити, пре свега. Сведоци смо да су књиге постале роба са тржишном вредношћу, те као таква подложна законима тржишта као и свака друга роба. Тржиште је динамично, променљиво, па је таква постала не само рецепција књижевности, већ се и културне политике управљају према тржишним законима¹³⁸.

свакако зависити од самог преводиоца и његовог или њеног језичког осећаја и искуства.

136 Munday, op. cit.

137 David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford: Oxford University Press, 2005.

138 Класична књижевна критика замењена је промоцијом књига на друштвеним мрежама, подкастима и трејлерима, те данас имамо букстаграмере, буктјубере и буктокере чији прилози о прочитаним

Зашто су ова питања важна? Зато што боље разумевање фактора који утичу на трансфер значења кроз језике и културе може да нам помогне и да боље разумемо начине на који доминантни дискурси бивају одржавани или доведени у питање кроз преводилачку праксу. У питању су значајни друштвени процеси, са важним последицама, и драго ми је да на оваквим скуповима имамо прилику да о њима промишљамо и дискутујемо.

књигама често замагљују границу између плаћене рекламе и искрене рецензије или препоруке.